

LEHÇELER ARASI İLİŞKİLER
ve
OĞUZ TÜRKÇESİNDE BİR NEVÂÎ ESERİ

Prof. Dr. Vahit TÜRK*

ÖZ: Türkçenin ne zaman lehçelere ayrıldığı bilinmemektedir. Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesi iki ana yazı dili olarak uzun süre devam etmiştir. Doğu Türkçesinin ve bütün olarak Türkçenin de en büyük şahsiyeti Ali Şîr Nevâî'dir. Edip, şair, yazar, hayırsever, devlet adamı gibi sıfatlara sahip olan Nevâî'nin eserleri yüzyıllar boyunca bütün Türkler tarafından sevilerek okunmuş ve bu eserlerin Batı Türklerince de anlaşılabilmesi için sözlükler hazırlanmıştır.

Bu yazının konusu olan Mecâlisü'n-Nefâyis ise bütünüyle Batı Türkçesine aktarılmıştır. Bu çalışmada aktarma metin ile Çağatay Türkçesi metin çeşitli yönleriyle karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma eserin son bölümü ile sınırlı tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Çağatay Türkçesi, Batı Türkçesi, Ali Şîr Nevâî, Mecâlisü'n-Nefâ'is, aktarma.

Inter Dialectics Connections and a Nevâî Work in the Oguz Turkish

ABSTRACT: When the polish is divided into Turkish unknown. Eastern and Western Turkic Turkic written languages as the two continued for a long time. In the eastern Turkish and all the greatest figures of Turkish Ali Şîr Nevâî. Whether, poet, author, philanthropist, statesman, who has such attributes Nevâî of works loved by the Turks for centuries, all of these works have been read and understood by the Western Turks, be prepared for the dictionary.

Are the subject of this article Mecâlisü'n-Nefâyis before the entire western Turkey have been transferred. Chagatai Turkish transfer text and text in this study were compared in several aspects. Comparison with the last part of the work is limited.

Key Words: Turkish, Chagatai Turkish, West Turkic, Ali Şîr Nevâî, Mecâlisü'n-Nefâyis, transmission

---

* Sakarya Üni. Fen-Ed. Fak. TDE Böl. vahitturk1@hotmail.com

Türk dilinin ne zamandan beri lehçelere ayrılarak dallandığı bugünkü bilgilerle belirlenemeyen bir durumdur. Ol- fiilinin Ural-Altay dillerinden Moğolcada bol-, Macarcada vol-, Fincede ve Oğuz lehçelerinde ol-, diğer lehçelerde bol- biçiminde kullanılması, Türk lehçelerinin oluşma zamanının derinliği konusunda belki bir fikir verebilir.

Türkçenin ilk yazılı dönemlerinde farklı lehçelerin varlığı anlaşılmaktadır. Özellikle Kağanlık abidelerinin dili ile Uygur yazmalarının dili, farklı lehçelerin varlığını açıkça ortaya koymaktadır.

Türk halklarının tarihin çeşitli dönemlerinde defalarca bir araya toplanıp tekrar ayrıldıkları bilinmektedir. Bu birleşip ayrılmalar da lehçelerin birbirlerinin tekrar tekrar etkilemelerine ve tabakalaşmalara yol açmıştır (Kaydarov-Orazov: 1992). Bu lehçe birleşip ayrılmaları sırasında yaşanan karışık dillilik yer yer yazı diline de yansımıştır. Türk yazı dili tarihinde bunun en bariz örneğini Harezmi Türkçesi döneminde ortaya konulan eserler oluşturmaktadır. Meselâ Kutadgu Bilig ile Nehcü'l-Ferâdis'in söz dağarcığının karşılaştırılması, bu anlamda ilginç sonuçlar doğuracaktır. Bu duruma örnek olarak sağ ve ong sözlerini verebiliriz. Yön anlamıyla sağ kelimesi Oğuz Türkçesine, ong kelimesi de Kıpçak ve Karluk lehçelerine aittir. Her iki kelimeyi de değişik anlam ve türemişleriyle bütün Türk lehçeleri kullanır, ancak yön anlamıyla kullanışı yukarıda belirtildiği gibidir (Türk: 2004). Doğu Türk yazı dilinin tipik örneği sayabileceğimiz Kutadgu Bilig, sağ kelimesini yön anlamıyla kullanmaz, ancak Nehcü'l-Ferâdis de yön anlamıyla ong kelimesini kullanmaz, sağ kelimesini tercih eder. Nehcü'l-Ferâdis'in bu tercihinin sebebi, eserin yazıldığı bölgedeki yoğun Oğuz nüfus ve bu nüfusun yazı dilindeki etkisi olmalıdır. Dillerin birbirini etkilemesi gibi, lehçelerin birbirlerini etkilemeleri de her zaman mümkündür, bu, Türklerin yaşadığı hayattan dolayı çok sık görülen bir durumdur. Bugün bile bu durum, özellikle teknolojik imkânlar dolayısıyla, yaşanmaktadır.

Eski Oğuz Türkçesinin Anadolu'daki ilk örneklerinde görülen ve karışık dillilik olarak nitelendirilen durumun sebeplerinden biri, yazı yazmayı bilen Oğuzların Doğu Türk yazı dili geleneğine bağlılıkları ise, bir diğeri de değişik Türk boylarından insanların Oğuz Türkçesiyle eserler yazmaları olmalıdır. Oğuz Türkçesi yazı dilinde Doğu Türkçesi unsurları her zaman hissedilir derecede var olmuştur. Bu etkiyi Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki bazı türetmelerde ve doğrudan kelime alışlarında da görüyoruz. Aynı durumu Doğu Türkçesindeki Oğuz etkisi için de söyleyebiliriz.

Lehçelerin etkileşmelerinde siyasi şartlar yanında büyük sanatçılar da rol oynarlar. Bir dilin edebi dil, sanat dili olabilmesi için onu ince

anlam ayrıntılarıyla işleyecek büyük sanatkârlara ihtiyaç vardır. Türkçe, tarihin değişik dönemlerinde ve değişik Türk coğrafyalarında büyük sanatkârlara sahip olmuş bir dildir. Bu büyük sanatkârların bir kısmı, sanatın zirvesi sayılacak eserler verirken bir taraftan da kuruculuk görevi üstlenmişlerdir. Yusuf Has Hacıp, Ahmet Yesevi, Âşık Paşa gibi şahsiyetler bu tür sanatkârlardır. Bütün Türk edebiyatı tarihinde hiç şüphesiz ki başta gelen kurucu sanatçı Ali Şir Nevâî'dir. Ali Şir Nevâî (1441- 1501), yalnız Doğu Türk edebiyatının değil bütün Türk edebiyatının en büyük şahsiyetidir. Sanatkâr, bu haklı sıfatı hem yazmış olduğu eserlerle, hem de kendisinden sonraki devirlere uzanan etkisiyle hak etmiştir. Nevâî , yazdığı eserlerle "kuruculuk" vasfını da layığıyla hak etmiş bir kişidir. O, yalnızca edip ve şair değil, yetenekli bir devlet adamı, büyük bir hayırsever ve devri için çok önemli bir eğitimcidir. Bir insanın kısa sayılabilecek bir ömürde bu kadar çok vasfa sahip olabilmesi için özel yeteneklerle donatılmış olması gerekir ki, Nevâî tam da böyle bir kişilik yani, özel yeteneklerle donatılmış bir sanatçıdır. Eserlerine bakıldığında edipliği, şairliği ve kuruculuğu açıkça görülecektir. Ali Şir Nevâî; çocukluğu, gençliği, orta yaş ve yaşlılık dönemlerine ait şiirlerini topladığı dört divan ve beş mesneviden oluşan Hamse ile Farsça şiirlerini topladığı Divan'a sahip olan bir şairdir. Türk edebiyatının ilk şuara tezkiresi olan Mecâlisü'n-Nefâ'is ile Molla Cami'nin Nefahatü'l-Üns adlı eserine Türk ve Hint velilerini de ekleyerek hazırladığı Nesâyimü'l-Mahabbe-min Şemâyimü'l-Fütüvve adlı, kültür ve din tarihçilerinin ilgisini bekleyen muhteşem eserler ile Türk edebiyatı tarihinin ilk biyografıdır. Nesâyimü'l-Mahabbe'de Nevâî, Dede Korkut hakkında şu bilgiyi verir: "Korkut Ata 'ayleyhi'r- rahmetü Türk ulusu arasında şöhrati andın artugrakdur ki şöhratka ihtiyacı bolgay. Meşhur mundakdur ki niçe yıl özidin burungını ve niçe yıl özidin songı kilürni dipdür. Köp mev'ıza-âmiz magzlık sözleri aradadır." (Eraslan: 1979). Aynı eserde Hoca Ahmet Yesevi'den Hakîm Ata'ya, Edip Ahmet Yüknekî'den Timurçî Ata'ya pek çok kişi ile ilgili kısa bilgiler verilmiştir.

Türkçe-Farsça karşılaştırması yaptığı, muhtevasından öte yazılış amacı çok önemli olan ve Nevâî'nin kuruculuk vasfını ortaya koyan Muhakemetü'l-Lûgateyn adlı, Türkiye'de en çok tanınan eserinin mutlaka hatırlanması gerekir.

Yukarıda belirtilenlere ek olarak edebiyat teorisiyle ilgili çalışmalarını, dinî-ahlâkî eserlerini, tarih ile ilgili eserlerini, biyografilerini, vakfiyesini, münşeatını ve münacatını da saymak gerekir.

Ali Şir Nevâî, devlet adamı olarak da çeşitli görevlerde bulunmuş, Baykara'yı hedef alan bir isyanın bastırılmasında önemli bir rol oynayarak, mektep arkadaşı ve yakın dostu olan hükümdarına sadakatle hizmet etmiştir. Baykara da bu sadakati karşılıksız bırakmamış, aynı

sevgi ve dostlukla mukabele etmiştir. Baykara'nın bir vesileyle yayımladığı fermandaki şu cümleler, iki yakın dostun ilişkisini açıkça gösterir: "...Memleketin dâhilinde herkese emrediyorum ki ve herkes bilmelidir ki, onun bizim nezdimizdeki mahremiyet ve hususiyeti tasavvur ettiklerinden çok daha ziyadedir. Ve bilâ istisna herkes ona azamî hürmetle mükelleftir." (Levend: 1965). Bu ferman bize aydın ve şair bir hükümdar olan Baykara'nın kendisinin Nevâî için şans değil de Nevâî'nin kendisine ve zamanına şeref kazandırdığının farkında olduğunu göstermektedir. Zamanında yaşadığı hükümdarın adının, bütün insanlık tarihince kendi adıyla birlikte anılmasına sebep olan Nevâî'nin yaşadığı şehir de, kendi devrinde Orta Türkistan'ın kültür merkezi haline gelmiştir. Merkezlik vasfı daha önce Semerkant'ta iken Nevâî'den dolayı bu vasıf Herat'a geçmiştir.

Nevâî'nin hayırseverliği konusunda da bütün kaynaklar ittifak halindedir. "Hükümdarlardan sonra devletin en kudretli adamlarından olan Ali Şir Nevâî, Herat ve Horasan'da 370 tane hayır eseri yaptırarak bunların idaresi için büyük bir servet vakfetmiştir." (Aka: 2002). Nevâî, kurduğu ve hocaları ile öğrencilerinin bütün masraflarını karşıladığı medreselerle de Türk eğitim tarihi için çok önemli bir isim olmuştur.

Ali Şir Nevâî, henüz sağlığında bütün Türk illerinde tanınmış ve bilhassa Anadolu Türk şairleri tarafından kendisine nazireler yazılmış, eserleri istinsah edilip çoğaltılmıştır. Kurduğu medreselerde Anadolu'dan giden öğrencilerin eğitim gördüğüne dair bilgiler kaynaklarda kayıtlıdır. Ayrıca Mecâlisü'n-Nefâîs'te Anadolu'dan Türkistan'a giden şairlerden söz edilmektedir ki bu gidiş gelişler doğal olarak kültür ilişkilerini de devam ettirmiş ve geliştirmiştir. Gâh eksilip gâh artarak 1920'lere kadar devam eden bu ilişkiler, komünizmin Türkistan'a hakim olmasıyla kesilmiş ve bu kopuş 1990'lara kadar sürmüştür. Bugünün şartlarında bile Türkiye-Türkistan ilişkilerinin 15-16. yüzyıllardaki seviyesine ulaştığını söylemek kolay değildir. Anadolu'dan pek çok şair ve devlet adamının bilhassa Ali Şir Nevâî ve Molla Cami ile şahsi ilişkileri olmuştur (Kurnaz: 2002).

Batı Türk şairlerinde Doğu Türkçesi ile şiir yazma geleneği, Nevâî'den önce başlamış, ancak Nevâî'nin Batı Türklerince tanınmasıyla bu gelenek yüzyıllar boyu devam etmiştir (Sertkaya:2004). Batı Türklerince yazılan bu nazirelerin dışında batı Türklerinin Nevâî'yi okuyup anlayabilmeleri için Abuşka gibi madde başları Çağatay Türkçesi, açıklamaları eski Türkiye Türkçesi olan sözlükler hazırlanmıştır.

Mecâlisü'n-Nefâîs, bütün Türk edebiyatı için alanında ilk olan önemli bir eserdir. Bu eseriyle Nevâî, Türk kültür tarihine ve edebiyatına

büyük hizmetlerinden birini yaparken münekkitliğini de göstermiştir (Eraslan: 2004). Türk tezkireciliğinin başlangıç eseri olan Mecâlisü'n-Nefâyis 1491 yılında tamamlanmış, eserde dört yüz altmış bir kişinin kısaca hayatları anlatılmış ve eserlerinden örnekler verilmiştir. Eser Özbekistan'da Süyüma Ganiyeva tarafından tenkitli metin şeklinde ve el yazma biçimiyle 1961 yılında yayımlanmıştır. Bu yayının başında "Devr Edebî Közgüsü" başlığıyla eserin yazıldığı devri ve eseri değerlendiren bir giriş bölümü yer almaktadır. Bu yayına göre eserdeki şair sayısı 459'dur. Ganiyeva'ya göre Mecâlisü'n-Nefâyis, iki, kere yazılmıştır ve birinci yazılış ile ikinci yazılış arasında bazı farklar vardır (Ganiyeva: 1961). Ganiyeva, eserin tenkitli yayını hazırlarken Viyana, Paris, Leningrat, Bakü, Taşkent (T1) ve Taşkent (T2) nüshalarını kullanmış, nüsha farklarını her sayfanın altında göstermiştir.

Türkiye'de de üzerinde çeşitli çalışmalar yapılan eser, 2001 yılında Kemal Eraslan tarafından TDK yayını olarak çıkarılmıştır. Bu yayında Topkapı Sarayı Revan Nüshası, Süleymaniye Genel Kitaplığı Fatih Nüshası, Paris Bibliothek National Nüshası, Leningrad Nüshası ve Taşkent baskısı dikkate alınmıştır. İki cilt olarak yayımlanan eserin 1. cildi giriş ve metin, 2. cildi ise çeviri ve notlardan oluşmuştur (Eraslan: 2001).

Mecâlisü'n-Nefâyis, Türkiye'de yazma nüshası çok olan Nevâî eserlerindedir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki yazma nüshalarından biri (Esad Efendi Bölümü 1675 numaralı yazma) Batı Türkçesine aktarılmış bir nüshadır. Lehçeler arası aktarmanın eski örneklerinden biri olan bu yazmanın, Çağatay Türkçesi nüshalarla karşılaştırılması; cümle kalıplarının, kelimelerin ve eklerin nasıl karşılandığını göstermek bakımından ilgi çekici sonuçlar doğuracaktır. Doğu ve Batı lehçelerinin özel gramerleri hazırlanmış, farklı dil özellikleri gösterilmiştir, ancak bugüne kadar aktarma bir eser bu yönüyle karşılaştırılmamıştır. Eserin bütün olarak karşılaştırılması bir makale hacmini aşacağından; karşılaştırma, eserin 8. meclisi yani Nevâî'nin, Baykara'nın beyitlerini tahlil ettiği bölüm üzerinden yapılmıştır.

Yukarıda zikredilen Esad Efendi nüshasının ne zaman ve kim tarafından aktarıldığına dair bir bilgi yoktur. Ancak nüshanın içeriği, bu aktarmanın ya İstanbul Üniversite Kütüphanesi'nde bulunan yazmadan ya da bu yazmanın da kaynağı olan bir başka nüshadan aktarıldığını göstermektedir. Çünkü bilhassa karşılaştırmaya konu olan sekizinci mecliste hem Ganiyeva yayınında, hem de Eraslan yayınında incelenen beyitlerin seçilişi alfabetik yapılmış ve bu da eserde elif harfi, b harfi biçiminde belirtilmiştir. Üniversite Kütüphanesi'ndeki nüshada ve aktarılan nüshada böyle bir yol izlenmemiştir. Ayrıca belirtilen hususun dışında da iki nüshanın yakınlığı açık olarak görülmektedir.

Bu çalışmada iki yazma nüsha karşılaştırılırken, yer yer Kemal Eraslan yayını da dikkate alınmıştır. Nüshaların karşılaştırılmasında yukarıda belirtildiği üzere eklerin kullanılışı yani biçim bilgisi, cümle kalıpları ve cümle yapıları dikkate alınmış, benzerlik ve farklılıklar gösterilmeye çalışılmıştır. İnceleme yapılırken önce Çağatay Türkçesindeki biçim, sonra da Batı Türkçesindeki biçim gösterilecektir.

+nİng olarak kullanılan ilgi hâli eki, Batı Türkçesinde +İñ ile karşılanmıştır. Pek çok örneği olan bu kullanımlar, Doğu Türkçesiyle Batı Türkçesinin farklarından biri olarak kabul edilir. Ol hazretning- ol hazretiñ. Ol deryādın her niçe gevher kitābetning kara ipegige tartılır/ ve ol deryādın bir niçe dürr-i yektāsı çekilür/ O denizden bir nice cevher kitābetin kara yüzüne çekildi (Eraslan yay.). Bu cümlede ilgi hâli ekinin farklı yazılışı dışında dikkat çekici bir durum vardır. “kara ipegige tartıl-” ibaresi ilk Oğuz aktarmasında dikkate alınmamış, gevher kelimesi de dürr-i yektā olarak aktarılmıştır. Ayrıca tartıl- fiilinin çekil- olarak aktarılması da eserin aktarıldığı devirde Batı Türkçesinin tart-fiilinin çek-anlamını artık bilmediğini gösterir. “Kara ipegige tartıl-” ibaresini Eraslan “kara yüzüne çekil-” olarak aktarmıştır ki bu aktarma da ibarenin tam karşılığı değildir. Bizce, “kitābetning kara ipegige tartıl-” her iki aktarıcı tarafından da tam anlaşılabilen bir deyim olmalı. Dönem eserlerinde aynı deyim farklı bağlamlarda kullanılışının tespit edilmesi, anlaşılmayı muhakkak ki kolaylaştıracaktır.

Batı Türkçesinde mutlaka kullanılan zamir n’si Doğu Türkçesinde genellikle kullanılmaz. Lehçelerde ortak kullanılan kelimelerdeki durum şu şekildedir: zikride- zikrinde, şerhide- şerhinde, bustāında- bustāında...

Bilindiği üzere Türkçede ka ve ne olarak iki soru sözü bulunmaktadır. Bilhassa günümüzde Batı Türkçesi daha çok ne’den türemiş soru sözlerini tercih ederken, Doğu Türkçesi ka’dan türemiş soru sözlerini daha çok kullanmış ve kullanmaktadır. Dilin her zaman kural ve sınır dışına taşma eğilimi bu sözlerin kullanımında da görülmekte ve zaman zaman bu sözler soru anlamı dışında da kullanılmaktadır. Kaysı sözü Doğu Türkçesinde “hangisi” anlamında kullanılırken, “her kaysı” ibaresi “her birisi” biçiminde aktarılmıştır. Eraslan aktarmasında da aynı ibare “her biri” biçiminde yer almıştır.

Bazı ibarelerde eksilteli aktarmalar görülür: “revānlig ve rengīnligdin- revān ve rengīnlikden” . Bu ibarede ayrılma hâli ekinin Doğu ve Batı Türkçelerindeki farklı biçimleri görüldüğü gibi, Doğu Türkçesinin yine tipik özelliklerinden kabul edilen ince sıradan alıntı sözlere kalın sıradan Türkçe eklerin getirilmesi örneğiyle karşılaşmaktayız ve aynı yapının Batı Türkçesinde Türkçenin uyum

kurallarıyla yazıldığı görülmektedir. +IIk ekinin Doğu Türkçesi örneğinde gayin ile, Batı Türkçesi örneğinde ise kef ile yazılması bir farklılık göstermektedir.

Doğu Türkçesi bağlama edatı olarak “birle”yi, Batı Türkçesi ise “ile”yi kullanmıştır, ancak tarihî metinlerde nöbetleşmeler de görülmektedir. Çağatay metinlerinde ile edatının kullanılışı görüldüğü gibi Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde de yaygın bir şekilde birle edatı kullanılmıştır. Eserin Çağataycasında geçen “nükte birle” ibaresi aynı şekilde aktarılırken hemen arkasında gelen “dikkat birle” ibaresi “dikkat bile” biçiminde aktarılmıştır; metnin devamında ise Çağatayca nüshada geçen “matla’ bile” ibaresi “matla’ ile”, “beyt bile”, ibaresi “beyt ile” biçiminde aktarılmıştır. Bu durum, Batı Türkçesinin hem birle, hem bile, hem de ile biçimlerini kullandığını gösterir ki bu durum başka eserlerde de görülür. Çağatay Türkçesi eserlerde de Oğuz unsuru olarak “ile” edatı yer yer kullanılmıştır.

Kelime başı b->m- konusu her iki lehçe için tipiktir. Çağatayca nüsha m-‘li biçimleri, Batı Türkçesi b-‘li biçimleri istisnasız olarak kullanılmaktadır: Yüz ming- yüz biñ gibi...

Belirtme hâli eki +nI ve +n biçimleriyle Çağatayca metinde kullanılırken Oğuz Türkçesi metinde Batı Türkçesindeki biçim kullanılmıştır: han u hakani/ han u hakani, tarihni/ tarihi, yüzni cennetka/ yüzini cennete...

Aşağıdaki cümlelerde hem kelime tercihlerinde, hem de eşitlik ekinin kullanılışındaki farklılık dikkat çekicidir: “...hamide ahlâkıca sözni bu muhakkar evrâkda sığışursa mu bolur”/ “...hamide ahlâkı kadar bu muhakkar evrâkda sığışursa olur.” Bu cümlelerde eşitlik ekinin “kadar” edatıyla karşılandığı görülmüyor ki ekin bu kullanılışı değişik lehçelerde yaygın olarak görülür.

Batı Türkçesinde unutulmuş “bahşı” kelimesinin “şa‘ir” kelimesiyle karşılandığı görülmüyor: “...fesâhat şî‘âr bahşılar”/ “fesâhat- şî‘âr şâ‘irler”.

Harezmi Türkçesi metinlerinden itibaren Doğu Türkçesinde görülen fiil çekim eklerindeki çeşitlenme Çağatay metinlerinde daha yaygın ve yerleşik olarak kullanılmaktadır. Batı Türkçesinde ise bu konuda şimdiki zaman çekimindeki farklılaşma dışında Eski Türkçedeki yapılar korunmuştur. Anlatılan geçmiş zaman için Çağatay metinlerinde -p tur-yapısı eklenmiş olarak kullanılmakta, -mış ekinin seyrekleştiği görülmektedir: “tarihi tertib biripdürler kim”/ “tarihi tertibini vermişlerdür ki...”, “...dīvan hem müretteb boluptur.”/ dīvānı dahı müretteb olmuşdur.”. Son cümlede hem ve dahı edatlarının nöbetleştiği görülmektedir. Dahı edatı Çağatay metinlerinde “dagi” biçimiyle yaygın

olarak kullanılır, ancak “hem” edatı da hem “da/ de” bağlama sözü, hem de “dahi” edatına karşılık olarak kullanılmaktadır.

Gramer incelemelerinde Doğu Türkçesinin gelecek zaman eki olarak gösterilen –gAy ekinin, bu metnin aktarılmasındaki karşılığı olarak geniş zaman ve istek eklerinin kullanıldığı görülmektedir: “baksa bilgey kim”/ “baksa bilür ki” Eraslan aktarmasında da bu ibare “...bakan kimse...bilir (anlar)” biçimindedir. “...anglagay kim”/ “añlar ki”. “zīb ü ziyet kılğay”/ “zīb ü zīnet ola”, “kadr u kıymet birilgey”/ “kadr u kıymet verile”, Eraslan “...değer ve kıymet vermeyi gerektirir.”. “şu‘le-i fenâ yakılğay”, “şu‘le-i fenâ yakıla.” Eraslan “fenâ şu‘lesi yakıla.”. “berk-i belâ çakılğay”, “berk-i belâ çakıla.” Eraslan “belâ şimşeği çakıla.”. –gAy eki bir cümlede -miş ile karşılanmıştır; “Perī-veş yarı ‘aşkıdın hâlining perīşânlığı kim, şerhdin lâl bolğay nihâyet hūblukka diptür kim”/ “yâri aşkıdın hâli perīşânlığı ki şerhinden lâl olmuş nihâyet hūslü beyân eylemişdür.” Bu ek bir başka cümlede ise –AcAk ile karşılanmıştır; “Mecnūn andın bir uçkun tilese başdın ayagı örtengey bu matlada bes sūz-nāk aytılıptur kim”/ “Aşk ateşinin şiddet ve.....Mecnun andan bir kığılcım istese başdan ayağına dek kaplayacağını bu matlada ziyade sūz-nāk söylemişdür.”. Bu iki cümlede şu nöbetleşmeler de görülmektedir: ot/ ateş, andın/ andan, uçkun/ kığılcım, tile-/ iste-, başdın ayagı/ başdan ayagına dek, örtengey/ kaplayacağını, bes/ ziyâde, aytılıpdur/ söylemişdür. Bu nöbetleşmeler içerisinde örtengey/ kaplayacağını ikilisi birbirinin karşılığı değildir. Aktarıcı, yanmak anlamındaki örten- fiilini anlayamamış ve fiili örtmek ile ilişkilendirmiştir.

–gAn sıfat-fiil eki Doğu Türkçesinde bu biçimiyle, Batı Türkçesinde ise ek başı g’si düşmüş olarak bugün de yaygın olarak kullanılan eklerdendir, ancak ek, işlevleri açısından birtakım farklılıklara sahiptir. Batı Türkçesinde yalnızca geniş zaman sıfat-fiil eki diyebileceğimiz ek, Doğu Türkçesinde hem geniş zaman sıfat-fiil eki, hem de zaman eki olarak kullanılmış ve kullanılmaktadır: “anıñ hem bilgenleridin ve hem kılğanlarıdın”/ “anıñ bilüp itdüklerinden”, “ötken mazmūnlarda...”/ “geçen mazmūnlarda...”, “bar igenige”/ “oldığına...”, “çīn salganıdın”/ “çīn bırakıldığından”, “aytılgan şi‘rining”/ “söylenilen şi‘riniñ.”

Batı Türkçesinin kullanmadığı Türkçe bir yapı olan nime, Doğu Türkçesinde yaygın kullanılır ve “hiç nime”/ “hiçbir şey” şeklinde karşılanır.

“Ol cins sözlerdin sığırsa bolmas”/ “ol cins sözlerden sıymak olmaz.” “bu nükte sürse bolmas”/ “nükte sürmek olmas.” Eraslan “o tür sözlerden bir araya getirmek ve onların şerhinde nükte söylemek mümkün olmadığı için...”. Bu iki örnekte de –sa ol- yapısının –mak ol-

biçiminde aktarıldığı görülür ki bu yapı eserde çok kullanılan bir yapı değildir.

Kıl- yardımcı fiili bazı örneklerde et-, bazı örneklerde ise ol- ile aktarılmıştır: “mütala‘a kılsa”/ mütala‘a etse”, “ol kılır kim”/ “ol olur ki”, “sebt kılılır”/ “sebt olunur.”. kıl- fiilinin bu şekilde karşılanması, fiilin Batı Türkçesinde artık kullanım alanının oldukça daraldığının göstergesidir.

Pek çok örneği olan bir paralellik de kim/ ki paralelligidir. Doğu Türkçesi kim biçimini tercih ederken, aktarmanın hemen tamamında ki kullanılmıştır: “Pes imdi şürü‘-ı maksudka ve rüçü‘-ı matlûbka kılalı kim”/ “pes imdi şürü‘-ı maksüdd ve rüçü‘-ı matlûb kılına ki”, Eraslan “şimdi maksada gelelim ve isteğe dönelim ki.”. Bu cümlelerde istek ekinin kullanılışı görülmektedir.

“Hûb eş‘ârı”/ “güzel eş‘ârı”, “begâyet köptür”/ “begâyet çoktur”, “basîret ehli kaşıda”/ “basîret ehli indinde”, “tefâvüt ni çağlıkdur”/ “tefâvüt ne rütbedür”, “bâvücüd kim”/ “öyle ki”, “merbût imes”/ “merbût değil”, “ikelesi mısra”/ “iki mısra”, “ve kâfiyega tagayyür birip hem uşbu redif bile yana iki gazel vâki boluptur”/ “ve kâfiyeye tagayyür virüp hem işbu redif ile yine iki gazel vâki olmuşdur.”. Bu iki cümlede iki lehçenin önemli farklılıkları görülmektedir. Yukarıda bahsedilenler dışında yönelme ekinin farklılığı, b->v-, uşbu/ işbu tercihi, yana/ yine tercihi gibi iki lehçenin ayırıcı özellikleri ortaya çıkmıştır. “begâyet yırakdur”/ “begâyet irakdur” örneğinde de Anadolu ağızlarında bugün bile “yırak” olarak kullanılan kelimenin yazı dilindeki biçimi alınmış ve farklılık belirtilmiştir. Bu kelimedeki durum, ağızların Çağatay Türkçesi ile ortaklığını, yazı dilinin farklılığını göstermek bakımından da ilgi çekicidir.

“Hatt ta‘rifi okdur kim”/ “hatt ta‘rifidür ki” örneğinde görülen ok sözüne aktarmada bir karşılık verilmemiştir. Bunun sebebi, ok sözünün Batı Türkçesinde kullanılmaması olmalıdır. “Hûb” kelimesi aktarmada “güzel” ile karşılanmaktadır, “hûbrâk” ise “güzelce” sözüyle karşılanmıştır: “hûb vâki‘ bolupdur kim”/ “ne güzel vâki olmuşdur ki”, “birbirisidin hûbrâk tüşüptür”/ “birbirisinden güzelce düşmüşdür”. Bu örnek de Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde kullanılan kıyaslama eki +rAk’ın eserin aktarıldığı dönemde artık kullanılmadığını gösterir.

“Aşk şiddetining aczidin közini a‘mâlıkka revâ körüp kazâğa hitâb köp derdmendâne tüşüptür kim”/ “Aşk şiddetiniñ aczinden gözini a‘mâlîğa teşbih idüp kazâyâ hitâb eyle çok derdmendâne düşmüşdür ki”, Eraslan “Aşk şiddeti karşısında aciz kalmaktan dolayı/ amalıği reva görüp kazaya dertli şekilde hitap etmesi...”. Cümlelerde görüleceği üzere asıl metin ile Eraslan aktarması daha yakınken diğer metin reva gör- yerine

teşbih et- tabirini yeğlemiştir. Bu cümle ile ilgili başka bir husus da köp sözünün karşılığı olarak çok ile yetinilmemiş ve eyle (öyle) zarfı da çok'un önüne getirilmiştir, yani bir kuvvetlendirme ihtiyacı duyulmuştur.

“Öz hali şerhide kim”/ “kendü hali şerhinde ki”, “birbirining üstide bolmış bolgay yahşı tüşüp turur kim”/ “birbiriniñ üstünde olmuş ola, güzel düşmüşdür ki”. Birinci kısımda öz/ kendi paralelliği görülürken, ikinci kısımda –miş ekinin Çağatay Türkçesinde hâlâ kullanıldığı ve –miş bolgay ibaresinin –miş ola şeklinde aktarıldığı görülüyor, ayrıca yahşı/ güzel paralelliğini de görmekteyiz. “...berhemliği edası”/ “berhemliği edasında”. Bu ibarede yukarıda üzerinde durulan kalın ses ince ses tercihi dışında edası/edasında farklılığı görülüyor ki Doğu Türkçesinde bulunma halinin kullanılmasına gerek görülmezken aktarmada bu ekin kullanılması bir ihtiyacın göstergesidir.

Batı Türkçesine yabancı bir ek de “hiçbir yerde işitilmeydür” ibaresindeki –meydür ekidir. Aktarıcı bu eki –miş ile aktarmıştır. Doğu Türkçesinde bugün de çok kullanılan bu ek, -me-y-e tur- yapısıdır ve zaman zaman –mAdIn zarf-fiil ekinin aşınmış biçimi olan -mAy ile karışır.

Çağatay Türkçesi yeterlik için al- fiilini kullanmıştır, bugün de Oğuz lehçeleri dışındaki Türk lehçeleri aynı fiili kullanmaktadırlar. Eski Oğuz metinlerinden itibaren Anadolu sahası yeterlik yapısı için olumlu ve olumsuzu ayırdetmiştir. Bu örnekte bu ayırım görülür: “ayta almashığıga mu‘terif boldılar.”/ “söylenilemeyeceğini mu‘terif oldılar.”.

“Manzurıning la‘l-i tebessümi ve özining kanagan dagımı gonca-i handan ve lâle-i nu‘mânga teşbîh kılıpdur ve ol ma‘nâ edâsıda bu matla‘ esr ü hûb tüşüptür kim”/ “Manzurınıñ la‘lf tebessümünde gözünüñ dâg-ı hûnîni gonca-i handân ve lâle-i nu‘mâna teşbih eylemişdür ve ol ma‘nâ edâsında bu matla‘ güzel düşmüşdür”. İki cümlede çok farklılık olduğu görülüyor. La‘l-i tebessüm tamlaması la‘lf tebessüm, özining kanagan dağı ibaresi de gözünüñ dâg-ı hûnîni, esr ü hûb ise güzel söz ile aktarılmıştır. Bu aktarmaların ilk ikisi cümlenin tam anlaşılmasına işaret sayılabilir.

“Özge ‘uşşâka iltifâtı bar igenige”/ “gayr uşşâka iltifâtı oldığına”. Bu ibarelerde Doğu Türkçesindeki özge kelimesinin Arapça gayr kelimesiyle karşılanmış, ayrıca i- fiilinin ol- anlamıyla kullanılmasının örneği de görülmektedir.

“Manzûrınıñ zülfin açıp kaşığa çîn salganıdın öz ahvâli...”/ “Manzûrı zülfin açup kaşıma çîn bırakıldığından kendü hâli...”. Bu aktarmada da Çağatayca metnin iyi anlaşılmadığı ve aktarmanın doğru yapılamadığı görülüyor. İlk kelimedede ilgi ekinin aktarmada

kullanılmaması, metnin anlaşılmadığının ilk belirtisidir, ikinci belirti de kaç kelimesinin ön anlamında değil de Batı Türkçesindeki anlamında aktarılması, son olarak da salganın kelimesinde edilgen çatı olmadığı halde aktarmanın bırakıl- olarak edilgen aktarılmasıdır.

Bir deyim her iki lehçede de aynı şekilde kullanılmasının örneği şu ibarede görülür: “yir birle yeksân bolur ma'nâda matla' hûb edâ tapıp durur kim”/ “yer ile yeksân olur ma'nâda bu beyti hoş edâ bulmuşdur”. Bu ibaredeki bir başka husus da tap-/ bul- paralelligidir. İyi anlaşılmadığı görülen bir cümle de şudur: “Bu matla'ının kafiyesidin songra atf vavın kelimesining aslî harfi ornığa tutulup garib ihtira' kılıptur kim”/ “Bu matla'in kâfiyesinden soñra atf vavın kelimenin aslî harfi ortasına tutup garib ihtira' eylemiştir.” Yanlış aktarılan diğer örneklerde olduğu gibi bu cümlede de Doğu Türkçesinde kullanılan, ancak Batı Türkçesine yabancı olan bir Türkçe kelimenin aktarıcıya da yabancı gelmesi ve tahmini olarak aktarma yapmasıdır. Burada sorun çıkaran yer anlamındaki orun kelimesidir. Orun kelimesinin anlamını bilmeyen aktarıcı, orta ile ilgili olabileceğini düşünmüş ve öyle aktarmıştır. Aynı cümlede kıl- fiilinin eyle- ile aktarıldığı görülüyor.

“...bir bir şiddetin aytıp hîç kişiğe bu haller bolmasun dip istid'â körmek...”/ “...bir bir şiddetin söyleyüp hîç kâşki bu haller olmasun diyü istid'â göstermek...” Eraslan “bir bir şiddetini söyleyip hiç kimsenin başına bu haller gelmesin diye du'ada bulunmak...”. Aktarıcının bu cümlede de yanlışlık yaptığı veya dalgınlıkla yanlışla düştüğü görülüyor. Kişiğe sözü kâşki olarak aktarılmış ve yanlış ortaya çıkmıştır. Kemal Eraslan metninde körgüzme olan kelime, diğer metinde körnek biçimindedir ki burada da belki bir müstensih yanlış söz konusudur.

“Aşkdın türlü beliyet başığa kilgenning şerhin bu gazelning ahirigaça kılıptur.”/ “Aşkdan enva' beliyet başına geldüğünüñ şerhin bu gazelin ahirine dek beyan eylemiştir.” Bu ibarelerde türlüğ/ enva'/ kıl-/ eyle- paralellikleri yanında daha önce kadar edatıyla karşılanan +ça ekinin dek edatıyla karşılandığı görülüyor. Bir başka cümlede “ölümni hayatka tercih kılğan ma'nâ bu beytde hûb vâki' boluptur kim”/ “...mevti ol hayata tercih etmek ma'nâda bu beyt güzel vakı olmuşdur”. Bu cümlede ölüm/ mevt paralelligi dışında aktarma cümlelerinin düşüklüğü dikkat çekmektedir. “Tercih etmek manada” ibaresi, öncesi ve sonrasıyla uyumlu değildir.

“Visâl iştiyakdın köngülge kanatlar temennâ kılıp kirpikni kanatkarga teşbîh kılıp garîb ma'nâda kılıp turur kim.”/ “Visâl iştiyakından gönli iki kanat temennâ ve kirpigini kanatlara teşbîh edüp garîb manada eylemiştir.” Bu iki cümlede de tutarsızlık vardır. Birinci cümledeki “köngülge” kelimesinin “gönli iki” okunmasıyla cümlelerin

öznesi ve anlamı değişmiştir. Aynı cümlede “...garîb ma‘nâda kıl-“ Doğu Türkçesi için yadırganmayacak bir ifade iken, “...garîb manada eyle-“ Batı Türkçesi için garipsenecek bir ifadedir. Kelime kelime aktarma yapılırken dil zevki dikkatten kaçmıştır.

“...ve hem ol kül bile mezârın...”/ “...ve ol külden mezârını” ibarelerde, bile edatı +den ayrılma hali eki ile karşılanmıştır.

“...özge nev‘ yakmaga küydürürin bu nev‘ küydürürin bu nev‘ aytıptur kim”/ sair nev yakmaga bu nev söylemişdür”. Bu ibarede de özge ve küydürürin kelimelerinin aktarmasının sorunlu olduğu görülüyor. Özge kelimesi daha önce olduğu gibi “gayr” ile karşılanırsa sorun olmayacaktı. Küydürürin kelimesi de yakmasını ya da yaktığını biçiminde aktarılmalıydı. Buradaki sorun geniş zaman ekinin Batı Türkçesinde bu şekilde sıfat-fiil eki olarak kullanılmamasından kaynaklanmış olmalıdır, ayrıca kelimeye düzgün anlam verilemediği için de anlam bozukluğu olmuştur.

“...hüsn ehliga ilni şeydâ...”/ “...hüsn ehline halkı şeyda...” Bu ibarede il/ halk paralelliği görülmektedir.

“...hûbrak irkenin bu matla‘da bes revân ve selfîs nazım silkige tartıp turur kim”/ “...güzel idüğünü bu matla‘da çok revan ve selis silkine çekmidür.” İr-/i- cevher fiilinin, her iki lehçede de ol- sözlük anlamıyla kullanılmasının örneği bu cümlede görülmektedir. Aktarma cümlesinde nazım kelimesinin gözden kaçırılmış olması anlam bozukluğunun sebebi olmuştur. Körgeç kelimesi üzerindeki –geç zarf-fiil eki düzgün olarak –ünce biçiminde aktarılmıştır. “...çıkan ma‘na bu matla‘da” ibaresi “çıkmaq ma‘nada bu matla‘da” olarak yine bozuk ifadelidir. Aynı cümledeki, Doğu Türkçesinde önce anlamında kullanılan burun kelimesi doğru olarak aktarılmıştır.

“...yokkarı öt-”/ “bâlâda geç-”, “ortukrak tüş-”/ “ziyâdece düş-”, “bu matla‘ dik”/ “bu matla‘ gibi”, “anın zülfıga ohşatıp”/ “anın zülfine beñzedüp” bu ibarelerdeki bazı kelimeler bugün de Doğu Türkçesi ile Batı Türkçesi arasındaki farklılığa yol açan kelimelerdir.

“Mahbub cemalidin köz rûşen bolup haste köngülge visal kuyı mesken bolgan şükranega bu matla dik az vakı bolup irkin kim”/ “Mahbub cemalin görmüş gibi olup haste gönle visal kuyı mesken oldığı şükranede bu matla gibi az vakı olmuşdur”. Burada da aktarıcı serbest bir aktarma yapmış, ancak bu serbestlik anlamda da sıkıntıya yol açmıştır. Çağatayca metindeki irkin kelimesinin buradaki kullanımının Türkçenin gramerinde dikkat çekici bir yeri vardır. Bu kullanım er- ve tur-fiillerinin cevher fiili olarak kullanıldıklarının yani nöbetleşebilecek fiiller olduklarının göstergesidir. Batı Türkçesinde rastlanmayan bu

kullanım Çağatay metinlerinde çok rastlanacak bir kullanımdır. Bu yapının aktarmasında ise Türkçenin varlık ifade eden üçüncü cevher fiili yani ol- kullanılmıştır.

“...Andın ayru tüşkende” ibaresinin “andan ayru düşdükte” biçiminde aktarılması, -kAndA ekinin ya da Azerbaycan Türkçesindeki biçimiyle –AndA ekinin eserin aktarıldığı dönemde Anadolu Türk yazı dilinde kullanılmadığına işaret olarak değerlendirilebilir. Çağatay Türkçesinde sık kullanılan, ancak Batı Türkçesinde kullanılmayan –UrdA zarf-fiil ekinin –dlkdA olarak aktarılması “ayturda”/ “söyledikde”. –gAç zarf-fiil eki de –dlkdA ile aktarılmıştır: “mâh-ı ruhsârın körgeç”/ “mâh-ı ruhsârını gördükde”. Yukarıda örte- fiilinin ört- ile ilişkilendirilip kapla-kelimesiyle aktarıldığı belirtilmişti, bu örnekte aynı kelimenin yak-fiiliyle aktarıldığı görülmektedir: “...aşk ehlin örtemegi beyanında...”/ “...aşk ehlini ah u feryadı yakması beyanında...”.

“Ol hümayun tab‘ning bu nev‘ dikkat- sâzlıg ve nükte-perdâzlıgları sipihr ve biri yıllar tise temâm aytmas ve hasır ve hurdedân hoş takrîri künler aytsa îtmânga yitmes evveli ol kim ihtisâr bile temâm kılılgay ve du‘â bile ihtimâm birilgey”/ “Ol hümayün tab‘îñ bu nev‘ dikkat- sâz-lık ve nükte- perdâzlıkların sipihr ve biri yıllarca yazsa tamâm etmez ve hired hurdedân hoş takrîrini karnlarca söylese temâma yetmez. Evveli ol ki ihtisâr ile temâm éde ve du‘â ile ihtimâm verile.”.

Bu aktarma, Türk edebiyatının şüphesiz en büyük şahsiyeti olan Ali Şir Neva‘i’nin değerinin vaktiyle Batı Türklerince de yeteri kadar anlaşıldığının delillerinden biri sayılabilir. Yapılacak araştırmalarla ortaya çıkacak lehçeler arası başka aktarmaların incelenmesi konuyu daha da aydınlatacak ve lehçeler arası ilişkiler daha etraflı olarak belirlenebilecektir.

KAYNAKÇA

- AHANOV, Kaken (2008), *Dil Bilimin Esasları*, (çev. Murat Ceritoğlu), Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- AKA, İsmail (2002), “Timurlular”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 8, S. 517, Yeni Türkiye Yay., Ankara.
- ERASLAN, Kemal (2001), *Alî- Şîr Nevâyî Mecâlisü'n- Nefâyis I-II (Giriş ve Metin)*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- ERASLAN, Kemal (1979), *Alî- Şîr Nevâyî Nesâyimü'l- Mahabbe Min Şemâyimi'l- Fütüvve*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.

- ERASLAN, Kemal (2004), “Nevâyî ve Tenkid”, *Alî- Şîr Nevâyî'nin 560. Doğum, 500. Ölüm Yıl Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri (24- 25 Eylül 2001)*, S.15, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- GANIYEVA, Suyima (1961), *Macolisu'n-Nafois, İlmîy Tenkildi Tekst*, Üzbekistan Fanlar Akademiyası Neşriyatı, Taşkent.
- KAYDAROV E.- ORAZOV M. (1992), *Türkitanuvga Kirispe*, Kazak Üniversitesi Yay., Almatı.
- KURNAZ, Cemal (2002), “Tarih Boyunca Anadolu ve Orta Asya Kültür Çevreleri Arasındaki İlişkiler”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 8, S. 831, Yeni Türkiye Yay., Ankara.
- LEVEND, Ağâh Sırrı (1965), *Alî- Şîr Nevâyî I. C. (Hayatı, Sanatı ve Kişiliği)*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- SERTKAYA, Osman Fikri (2004), “Osmanlı Şairlerinde Ali Şîr Nevâyî Tarzı ve Nevâyî'ye Anadolu'da Yazılan Nazireler”, *560. Doğum, 500. Ölüm Yıl Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri (24- 25 Eylül 2001)*, S.129, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- TÜRK, Vahit (2004), “Sağ, oñ, sol Sözleri ve Kavram Alanları”, *Türkbilig (Türkoloji Araştırmaları Dergisi)*, 2004 Bahar Sayısı, S. 125-136, Ankara.